

Le français, le défi de la diversité

Jean Binon

“A force de mettre deux langues sur le même pied
on finit par mettre les deux pieds sur la langue”

Un îlot francophone dans un océan anglo-saxon

Zoals Roemenië nog steeds “un îlot roman dans un océan slave” is, zo was Atlanta van 18 tot 24 juli 2004 “un îlot francophone dans un océan anglo-saxon”.

In de bakermat van CNN, de geboorteplaats van M. L. King en van Pemberton, de apotheker die het recept van Coca Cola uitdokterde, vond immers het elfde Congres van de *Fédération Internationale des Professeurs de Français (FIPF)* plaats met als thema *Le français, le défi de la diversité*. Het werd georganiseerd door de FIPF zelf i.s.m. de *American Association of teachers of French (AATF)*, niet echt een *mariage parfait* trouwens.

Congresseren in een luxehotel

De gigantische en luxueuze Downtown Hilton met 28 verdiepingen diende als congressentrum waar de bijna 1300 deelnemers van ongeveer 70 verschillende nationaliteiten de lezingen en seminaries kwamen bijwonen. Het Hilton Hotel deed me denken aan de statige Statendam waarmee we destijds naar New York zijn gevaren. Net een geïmmobiliseerd cruiseschip met alles erop en eraan: zwembad, (overdekte) tennisvelden, joggingpiste en uiteraard alle faciliteiten voor een congres, van de gesofistikeerde, maar veel te betalen Powerpointuitrusting tot een *Grand Ballroom* voor meer dan duizend genodigden. Alleen een kapper, een chirurg, een pastoor en meertalige receptionisten ontbraken nog aan boord. Jawel, ook in een reusachtige Hilton waar een week lang Frans gesproken wordt door meer dan duizend *klanten*, kent niemand van het personeel ook maar één woordje Frans.

Een *grand-messe* die aan de gigantische AILA-conferenties doet denken en waar men de keuze heeft tussen zo veel parallele sessies, soms wel een twintigtal, dat men er het hoofd bij zou verliezen.

Een *congrès associatif* dat niet te vergelijken is met een klassiek wetenschappelijk congres waar onderzoekers hun recentste onderzoeksresultaten komen meedelen en uitwisselen. Hier komt het er in de eerste plaats op aan zoveel mogelijk mensen een forum te bieden: leraars die soms met weinig middelen mirakels moeten verrichten, maar ook bekende namen zoals de Franse J.-L. Chiss, J.-P. Cuq, G. Zarate, de Canadese Claude Germain en D. Lussier en verder onze Belgische collega van de *Université de Liège*, J.M. Klinkenberg. Wat een contrast met het EURALEX-congres dat we van 6 tot 15 juli 2004 in Lorient hadden bijgewoond. Tweehonderd voorstellen, waarvan er slechts

tachtig werden geselecteerd. En de avond voor de opening lagen alle Proceedings (drie volumes) netjes klaar voor de deelnemers.

Amerika en Atlanta

Back home na meer dan en kwarteeuw. Voor mij was het inderdaad 34 jaar geleden dat ik Pennsylvania verliet waar ik twee jaar Frans had onderwezen. Sinds *nine eleven* is niets meer hetzelfde, niet alleen in Amerika trouwens. Het trauma van 11 september heeft diepe sporen nagelaten. De controles voor het verlaten van Zaventem en voor het betreden van het Amerikaans grondgebied worden bijzonder grondig uitgevoerd. Al wie binnenkomt met een visum moet vingerafdrukken en een foto laten nemen, alsof het om criminelen gaat. Een aantal deelnemers uit Cuba, die nochtans geprogrammeerd stonden, mochten er zelfs niet in. Ze kregen geen visum.

Toch is er veel herkenbaar. Om het bij enkele oppervlakkige impressies te houden ... De meeste grote steden, behalve Boston, San Francisco, en nog een paar andere lijken erg op elkaar, of het nu Atlanta, Detroit of Cincinnati is. Wolkenkrabbers, brede rechte lanen en straten. Lekker brood is er nog steeds niet te vinden. Het *fast food*-fenomeen daarentegen zet ongestoord zijn opmars verder. Het begrip *inclusief* kennen ze nog niet in restaurants: bij de aangeduide prijzen moet je nog steeds taksen bijvoegen en 15 à 20 % service. Niet erg praktisch voor een volk dat gekend is om zijn praktische zin.

Atlanta gaat er prat op de grootste luchthaven ter wereld te hebben, waar je met een treintje van de incheckbalie naar je *gate* moet, maar ook en vooral twee Nobelprijswinnaars (M. L. King en J. Carter). Sinds de Olympische Spelen wordt men vaak spontaan aangesproken en vriendelijk geholpen door de *Ambassadors*, een soort stadswachten in uniform die zich rechtstaand in hun nieuwe voertuigjes langzaam voortbewegen op straat en spontaan hun diensten aanbieden.

Een bijzonder verscheiden deelnemersveld

Het deelnemersveld was bijzonder verscheiden, wat niet verrassend is voor een wereldcongres dat slechts om de vier jaar plaatsvindt. Alle continenten, kleuren en heel wat klederdrachten (grote slanke dames uit Rwanda met kleurrijke gewaden, een leraar uit Oezbekistan met zijn onafscheidelijk hoofddekseel) waren vertegenwoordigd, maar ook alle statuten van het Frans: *langue maternelle*, *langue étrangère*, *langue seconde* ... Voor heel wat leraars is het Frans beperkt tot een paar uurtjes gedurende enkele jaren, voor anderen is het alleen een keuzevak waarvoor *gevochten* moet worden. Zo zijn er Amerikaanse collega's die hun beklag doen over het feit dat ze een echte "drague linguistique et culturelle" moeten organiseren, zich in Molière verkleden en andere verleidingsstrategieën gebruiken om toch maar leerlingen te ronselen. Daardoor ontstaat er soms een ongezonde rivaliteit met de collega's van de andere talen die dan weer met andere *extralinguïstische* middelen studenten voor het Duits of het Spaans proberen te winnen. Ondanks al onze problemen mogen we ons toch nog zalig prijzen dat we in Vlaanderen met een *marché captif* te maken hebben: onze leerlingen en de meeste van onze studenten moeten Frans volgen, ze hebben geen keuze. In landen, zoals Algerije waar het Frans als *langue seconde (langue de scolarisation)* wordt onderwezen, is het dan weer des te belangrijker. Daar hebben de studenten die hogere studies aanvangen allemaal 1 400 uren Frans gehad. Dat is 200 uren meer dan de Vlamingen die in Brussel hun basisschool en hun secundaire studies (ASO) hebben gedaan.

Québec was met een indrukwekkende delegatie prominent aanwezig. Niet meer dan logisch. Canada blijft met Québec en de overige provincies waar Frans wordt gesproken (meer dan 9 miljoen in totaal) de tweede belangrijkste *aire francophone* na Frankrijk. Canada telt 300 Franstalige scholen, een twintigtal Franstalige of tweetalige universiteiten, 120 Franstalige universitaire onderzoekscentra. Bovendien is het de naaste buur van de V.S. Er was ook een strategische reden. Québec hoopte het volgend FIPF-congres in Québec te kunnen organiseren. In 2008 zal immers de vierhonderdste verjaardag van de eerste Franse nederzetting in *Acadie* worden gevierd en dat is wel een bijzondere verjaardag. Ze hebben inderdaad hun slag thuis gehaald. Rendez-vous in Québec dus in 2008!

L'implication psychologique et culturelle des professeurs de français

“Des enquêtes ont pu montrer que l'implication psychologique des professeurs de langues est plus importante que celle de leurs collègues d'autres disciplines moins personnalisées où le facteur humain est moins important ou évident. Les enseignants de langue parlent d'ailleurs plus souvent que d'autres de *passion* ou de *vocation* concernant leur métier, et leur espoir est de communiquer à leurs apprenants leur amour pour la langue et la culture-cibles, qu'elles leur soient maternelles ou étrangères. Pour ce faire, ils comptent parfois plus sur leur enthousiasme que sur des techniques pédagogiques. Les apprenants ne sont généralement pas insensibles à l'implication de leur professeur de langue et y réagissent de manière spontanée... positivement ou négativement. Les professeurs, dont l'enseignement de type communicatif dépend maintenant plus de la participation des apprenants, seraient par ailleurs davantage exposés au découragement que leurs autres collègues” beweren Defays en Deltour (2003, 109).

Deze psychologische, maar ook culturele implicatie is inderdaad toch wel zeer opvallend bij leraars Frans. In de vele inleidingspeeches van o.a. Dario Pagel, voorzitter van de FIPF, Xavier Darcos, *Ministre délégué à la coopération, au développement et à la Francophonie*, en van Abou Diouf, voormalig eerste minister van Senegal en nu *Secrétaire général de l'Organisation internationale pour la Francophonie*, kwam dit thema dan ook uitvoerig aan bod: “le français, langue de culture, d'humanisme, de valeurs démocratiques...”. Dit soort intieme identificatie met de taal en de cultuur die men onderwijst is nauwelijks denkbaar bij een leraar Turks of Pools.

Le français, le défi de la diversité

Het thema *Le français, le défi de la diversité* is vatbaar voor verschillende interpretaties.

- Het *centralisme*, het *unitarisme* en het *essentialisme* van *le franco-français*, waarover Klinkenberg het heeft in zijn *modèle gravitationnel*, heeft afgedaan. Er moet plaats zijn voor diversiteit. *Il faut universaliser la spécificité. Place aux variétés géolinguistiques et sociolinguistiques. Il n'y a pas un français mais des français. Francophonie oblige !* Men zou dus niet meer van *le FLE* maar van *les FLE* moeten spreken. Het gezichtsveld wordt verbreed. Varianten krijgen recht van bestaan. Het accent, de woordenschat, kortom het Frans van Québec, van de Walen of van de Ivoiriens is verschillend maar niet slechter dan dat van de Parijzenaar. Vandaar de interesse voor woordenboeken i.v.m. “les régionalismes en France” of bijvoorbeeld het project FRANCUS van Hélène Cajolet-Laganière en Chantal-Edith Masson (Québec) “qui vise à la description originale du français en usage au Québec et notamment de l'apport culturel fondamental qu'apporte une telle description”. Danièle Latin, die aan een *Dictionnaire universel francophone dans ses deux versions, africaine et mondiale*

werkt, pleit voor “un dictionnaire (...) qui, en tant que référence dotée de l'autorité linguistique et didactique, doit contribuer à construire une nouvelle image de la langue française dans le monde. C'est en s'ouvrant aux visées légitimes de ses divers espaces linguistiques et en les intégrant dans son universalité par l'invention de nouveaux modèles qu'il se fera porteur des valeurs de dialogue, de démocratie et d'humanisme, qui sont chères à la Francophonie”.

Dit heeft bijvoorbeeld repercussies op de uitgave van Franse encyclopedische woordenboeken voor Afrika waarbij de pijlen die de windrichtingen aanduiden moeten worden aangepast aan het Afrikaans uitgangspunt. Na de *États-généraux* van Libreville en Ouagadougou is ook Afrika ervan overtuigd dat het zijn eigen koers moet varen en dat Frans leren voor een Afrikaan niet betekent dat hij zijn moedertaal opzij moet zetten en alleen maar Frans kan leren via Bossuet of Racine. De moedertalen worden integendeel weer gepromoot. Na de periode van de *unicité linguistique* die liep tot ongeveer 1970 huldigt men nu *le pluralisme linguistique* of *le partenariat linguistique*.

- *Le défi de la diversité* betekent natuurlijk ook dat men niet graag het Frans achteruit of verloren ziet gaan ten voordele van het Engels en dat men dus iedereen oproept een plaats voor het Frans voor te behouden. Frans is blijkbaar nog steeds de *langue maternelle ou seconde* van 181 miljoen mensen verspreid over vijf continenten en wordt door nog eens 82,5 miljoen anderen geleerd. De talenmarkt is echter een zeer concurrentiële markt. In een aantal landen, zoals Mexico, is er enige progressie. In andere landen zoals Nederland, Griekenland en Spanje verkiezen vele leerlingen en officiële instanties het Engels boven het Frans als eerste vreemde taal. Vandaar de talrijke gevechtsmetaforen: *nous nous trouvons au cœur du combat*, *nous sommes tous engagés dans le même combat*. De leraar Frans als een soort *paracommando* van het Frans dus!

De vraag is echter of de Fransen en vele francofonen zelf wel zo openstaan voor andere talen en culturen. Ook zij zouden een diversiteit van talen en culturen hoog in het vaandel moeten dragen. Dat is nochtans niet altijd vanzelfsprekend! Ze zouden liefst beginnen met de verklaring van Barcelona zelf toe te passen, namelijk dat elke Europeaan ten minste twee vreemde talen zou leren.

Wat een zegen toch in een meertalig en multicultureel land als het onze te wonen! We zijn constant gewoon de werkelijkheid door verschillende brillen te bekijken. Zoals J. M. Defays en Deltour S., (2003, 44) terecht opmerken: “Parler une langue étrangère ne se résume donc pas à traduire la réalité dans d'autres mots, mais oblige à la voir autrement. Le lexique représente donc aussi un crible socioculturel qui nous servirait de lunettes filtrantes”.

Qui trop embrasse mal étreint

Om te beginnen was het programmaboek heel onoverzichtelijk, weinig coherent. Door het feit dat er blijkbaar geen of weinig selectie was gebeurd tussen de *papers* was het aanbod overweldigend en zeer ongelijk van kwaliteit. Vaak had men de keuze tussen meer dan twintig parallelle sessies. Sommige zeer interessante sprekers moesten het met tien à vijftien minuten stellen terwijl andere zelfs geen publiek hadden en de sprekers van bepaalde *Tables Rondes* bij gebrek aan publiek in een cirkel gingen zitten om dan maar wat met elkaar te discussiëren.

Soms had men de keuze tussen erg uiteenlopende onderwerpen, gaande van *La diversité des supports didactiques*, *La chanson francophone d'aujourd'hui*, *L'apprentissage*

coopératif, L'apprentissage significatif, La pédagogie par projet, La manuélisation de l'idéologie, La cinécriture, Le technoconstructivisme, Les congolismes au Bas-Congo tot La néologie du français of zelfs Le plaisir des textes érotiques. Waardevolle bijdragen wisselden af met publicitaire voorstellingen van een nieuw handboek of een nieuwe methode. De communicatie van Eileen Angelini, een Amerikaanse collega die Frans doceert aan de Philadelphia University en die pas gebombardeerd werd tot voorzitter van de Association of Business French, bestond erin een noodkreet om informatie te richten tot haar publiek, want zij wist er nog bijna niets over!

Niets over *la formation didactique initiale des professeurs de FLE*, slechts een paar communicaties over permanente vorming, waaronder de erg gesmaakte presentatie van onze FORMACOM, door V. Vanderheyde, R. Gevaert en G. Custers, die toch een dertigtal zeer geïnteresseerde en blijkbaar achteraf ook tevreden collega's lokte.

De literatuur kwam ook zeer weinig aan bod, behalve dan in enkele papers tijdens de allerlaatste *Table ronde* waaraan een aantal schrijvers van de *littérature migrante* deelnamen. Opmerkelijk daarbij was de poëtische bijdrage van de Tunesische schrijver Samir Marzouki. Met plezier hoorden we ook hoe in één van de bijdragen het onderzoek van collega Lieven D'Hulst met veel lof werd geciteerd.

Veelbesproken in de marge van het congres was het boek *Comment faire l'amour à un Nègre sans se fatiguer?*¹ van Dany Laferrière, een schrijver van Haïtiaanse oorsprong die zich in Québec heeft gevestigd en een *personnage haut en couleurs* is, zoals we tijdens de heruitzending van enkele frappante fragmenten van *Double Je* van Bernard Pivot konden merken.

Interessant was de bijdrage van **Loïc Depecker**, specialist van de neologismen. Zo hebben we geleerd dat een tankstation een *essencerie* kan zijn, *Spam* vertaald wordt door *pourriel* of *courrier non désirable*, *courrieler* als afgeleid werkwoord van *courriel* wordt gebruikt, dat *le terriérisme* betekent *rester dans son coin*, les *écobranchistes* de groenen zijn die zich in de bomen schuil houden om te protesteren tegen het kappen van bossen en *ça urge* gebruikt wordt om aan te geven dat iets dringend is.

Onze *Table Ronde* over Lexicografie liet zowel de sprekers als de veertigtal deelnemers een beetje gefrustreerd achter, omdat het allemaal zo snel en zo kort moest zijn, terwijl elk van de presentatoren interessante en voor het publiek zeer relevante projecten voorstelde, waarmee jaren werk waren gemoeid. Geen echte *Table Ronde* dus want tijd voor uitwisseling van gedachten was er eigenlijk niet meer.

G. Zarate bracht een interessante communicatie over de manier waarop men de interculturele competentie wil beschrijven en evalueren in de nieuwe versie van de *Cadre européen commun de référence* (CECR), die men in dat perspectief aan het herschrijven is. Daarbij vergeleek zij, zoals ook een aantal Amerikaanse collega's dat geregeld deden, de CECR met de *American Guidelines*, die in de VS het referentiedocument bij uitstek zijn. Jammer genoeg had ze slechts 20 minuten voor haar betoog.

Zeer belangrijk in zo'n congres zijn de min of meer informele sociale contacten met de deelnemers. Zo was er een blij weerzien met onze goede vriend en collega van de UCL,

¹ cf. Boivin A., (2003), *Comment faire l'amour à un Nègre sans se fatiguer?* (Dany Laferrière) ou une dénonciation du racisme à travers la baise, Québec français, 131, 94-98 : « Dans « Comment... » les Nègres profitent de la situation, car, dans l'esprit du narrateur, « BAISER NEGRE, C'EST BAISER AUTREMENT. L'Amérique aime foutre autrement. LA VENGEANCE NEGRE ET LA MAUVAISE CONSCIENCE BLANCHE AU LIT, CA FAIT UNE DE CES NUITS ».

Olivier Dezutter, die twee jaar geleden met vrouw en kinderen definitief naar Sherbrooke (Québec) emigreerde en er zich zeer goed voelt. Hij krijgt daar allerlei faciliteiten en mogelijkheden waarover hij in België zelfs niet durfde dromen. Zo heeft hij een bijzonder interessant onderzoeksproject lopen over “La lecture d’œuvres complètes² en classe de français, Enquête auprès des enseignants”, waarover hij tijdens een *Table Ronde* schitterend heeft gerapporteerd. Hij zoekt ook partners in Europa om een analoog onderzoek uit te voeren.

Boeiende animatie, leerrijke expositie

Het animatieaanbod was bijzonder rijk en gevarieerd. Québec zorgde voor drie swingende avonden met Nathalie Renault en Laurence Jalbert, Zachary Richard en *la Grand’ Débâcle*. Verder waren er nog de *Royal Drummers of Africa* met hun meeslepende ritmes en een avond met Bernard Pivot, die een montage voorstelde van een aantal pittige interviews die hij voor het programma *Double Je* had afgenomen van markante persoonlijkheden uit de culturele wereld: Semprun, Laferrrière, Lagersfeld ... Allemaal buitenlanders voor wie het Frans de tweede taal is geworden, die ze zo goed beheersen dat ze schrijven, werken, zingen in het Frans. Ze werden geselecteerd omwille van hun substantiële bijdrage tot de Franse cultuur. Tijdens de middag kon men ook (gratis) luisteren naar een geslaagd *spectacle-hommage* met interpretaties van de liedjes van Brel door een beminnelijke zanger, Eddy Barsky. Heel anders dan de interpretaties van Jordens waarvan we in het Breljaar in heel Vlaanderen konden genieten, maar ook perfect verdedigbaar.

Gedurende de hele congresweek kon men een expositie bezoeken waar zowat alle uitgeverij en organisaties die iets met het Frans en de francophonie te maken hebben bij elkaar stonden. Van CLE, Didier-Hatier, Hachette, Larousse tot de FIPF, de AATF, l’Agence Universitaire pour la Francophonie (AUF), Belgique-Wallonie-Bruxelles, de CCIP van Parijs ... Zonder de stands van de verschillende commissies te vergeten, o.a. die waarvan onze collega Raymond Gevaert voorzitter en stuwende kracht is: La Commission de l’Europe de l’Ouest. Hij trad trouwens ook op als moderator voor een verhelderende *Table Ronde* over de situatie van het Frans in een aantal landen van de CEO.

La quadrature du cercle

Hoe kan men aan zoveel mogelijk personen een forum geven en toch proberen het wetenschappelijk peil te bewaken of op te tillen? Dat is de uitdaging. Hoe lost men die *quadrature du cercle* op? Hierbij een paar bescheiden suggesties.

Men kan uiteraard regionale congressen organiseren met minder deelnemers. Naar verluidt gebeurt dit nu reeds en zal dit in de toekomst nog meer gebeuren.

Er zouden duidelijker lijnen getrokken moeten worden, thema’s uitgewerkt, prioriteiten gesteld en alles moet beter worden gestructureerd, wat een grondige bezinning over de doelstellingen veronderstelt. Enige selectie lijkt ons onontbeerlijk.

De typisch Frans formule van de *Table Ronde* moet dringend herdacht worden. Ze kan pas slagen indien ze voldoende voorbereid is en de deelnemers op voorhand de bijdra-

² “Sont considérées comme œuvres complètes les romans, recueils de poésie, de nouvelles ou de contes, les textes de pièces de théâtre, les biographies, les essais, les ouvrages documentaires, les bandes dessinées et les albums illustrés dont on n’exploite pas que des extraits”.

gen kennen, zodat er een interne samenhang wordt gegarandeerd en er eventueel voldoende polemiek in zit. Wellicht zou men een aantal minder belangrijke bijdragen kunnen groeperen met elk een beperkte spreektijd, zodat er toch altijd een publiek voor te vinden zou zijn. Daartegenover zouden *personnes-ressources*, sprekers die werkelijk iets vernieuwends te bieden hebben, over meer tijd moeten kunnen beschikken. Ook voor de plenaire sessies zou men goed moeten nadenken wie men uitnodigt. Nu waren er enkele bij die geen plenaire sessie verdienden terwijl bepaalde andere sprekers een veel ruimer publiek hadden kunnen boeien.

Verkiezingen

Het congres is geëindigd met een kleine suspens. Wie zou de verkiezingen winnen? Zou Dario Pagel, de huidige voorzitter van de FIPF uit Floreanopolis (Brazilië) die zich opnieuw kandidaat stelde, het moeten afleggen tegen Piriou, gesteund door al zijn Amerikaanse collega's, die fier met de foto van hun kandidaat op de jas of de bloes rondwandelden? Welnee, Dario blijft gelukkig op post, samen met Martine Defontaine, een al even schitterende *secrétaire générale*, alle intriges en lobbying ten spijt. J.-P. Cuq komt erbij als vice-voorzitter en ook dat is een grote aanwinst, want hij heeft heel wat moreel en wetenschappelijk gezag en invloed.

Atlanta 2004? Fini "l'impérialisme hexagonal". Vive *les français* !³ Vive la Francophonie !

³ Wie de diversiteit van *les français* wil ontdekken kan terecht op de "base de données lexicographiques panfrancophone": www.tlfq.ulaval.ca/bdlp.